



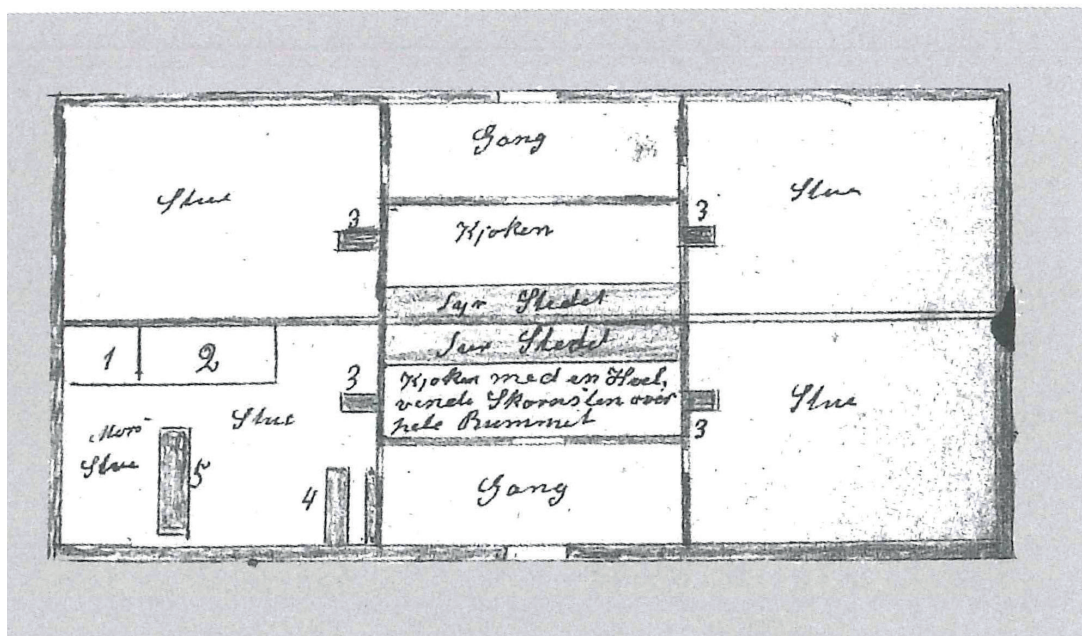
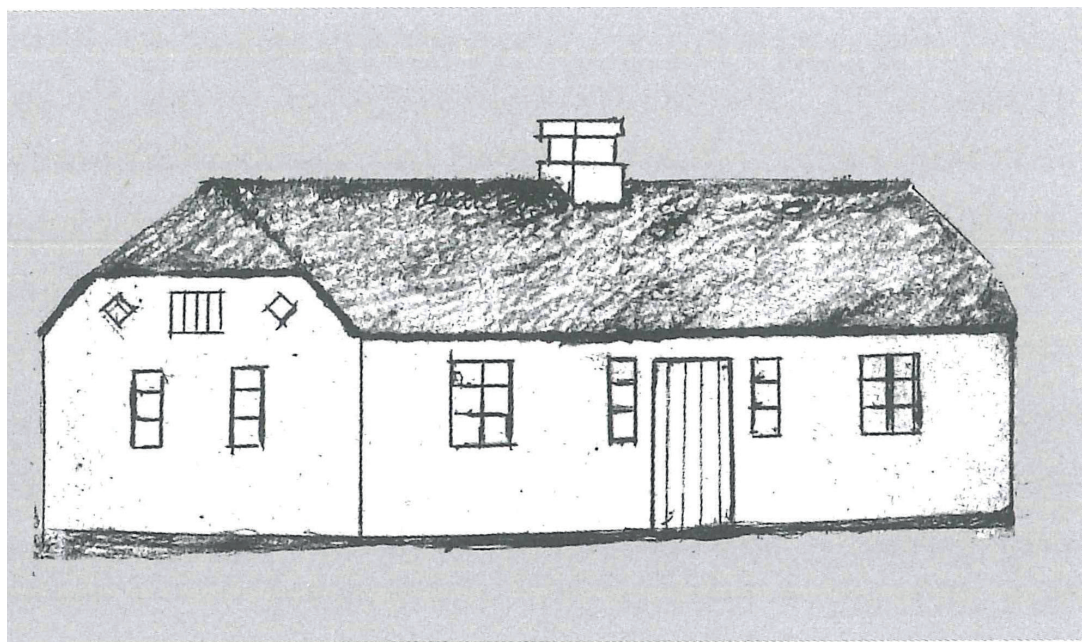
At finde en fattiggård

Danmarkshistorien er fuld af fordums pragt. Kongehuset, kirken og adelen spiller centrale roller i den nationale fortælling. Helt anderledes stiller det sig, når det gælder historien om, hvordan samfundets fattige og marginaliserede har klaret sig igennem tiderne. Der har kun sjældent været fokus på disse samfundsgrupper, der ikke har været omgærdet af hverken stolthed eller glæde. Tværtimod må de finde sig en plads i udkanten af samfundet. Det gør ikke deres historie mindre væsentlig. Tværtimod er det netop her man har muligheden for at se historien fra en anden vinkel.

Gamle kort fortæller mange spændende historier! Således kan man på kort fra starten af 1900-tallet se, at der skulle ligge en fattiggård ude på marken vest for Firgårde ved Ry. Da museet i 2014 skulle lave forundersøgelser på marken forud for udstykning af parceller til den nye bydel Kildebjerg, var der dog ingen der skænkede fattiggården en tanke. Museets flinke flok af detektorførere lavede en afsøgning af området inden søgegrøfterne blev gravet, og her viste der sig at være uoverskueligt mange udslag i det område, der var markeret som fattiggård på det gamle kort.

Da mulden blev gravet bort i søgerenderne, stødte arkæologerne på masser af mursten, murbrokker, glasskår og rustne jerngenstande. Fattiggården var her stadig, og den skilte straks vandene! Mens nogle mente, at den mest af alt forstyrrede den jernalderbebyggelse, der lå endnu længere nede, syntes andre, at det var fantastisk spændende med noget så sjældent som resterne af en fattiggård!

De lokalhistoriske arkiver blev sat på sagen med at finde informationer om fattiggården, og idéen om en borgerudgravning tog form. Mens historikerne rodede i sognebeskrivelser og kirkebøger, lod arkæologerne gravemaskinen afdække de tilbageværende fundamenter af fattiggården. Gårdens form passede ikke overens med de gamle kort, og det viste sig umuligt at opdrive et fotografi af fattiggården. Mysteriet blev således kun så meget større, og alle var spændte på, hvad selve udgravningen ville afsløre.



Oversigtstegning af Sahl Fattighus nær Vinderup viser, hvordan man har indrettet en fattiggård. Det kan give en ide om, hvordan fattiggården i Firgårde kan have set ud. Illustration fra Hans Herping: Fattiggårde og fattighuse i Ringkøbing Amt. 2016.

Livet på kanten - en fattiggård ved Firgårde

*af Martin Mauritzen, Martin Philipsen Mølgaard og
Mads Hougaard Pedersen*

De danske sogne havde siden begyndelsen af 1700-tallet haft ansvaret for de fattige, men først i starten af 1800-tallet blev der indført en egentlig fattigskat. Indtil da var fattighjælpen finansieret af frivillige bidrag fra sognenes indbyggere. Holdningen i 1800-tallet var, at det var ens egen skyld, hvis man var fattig. Opfattelsen var ofte, at ens fattigdom skyldtes dovenskab eller alkoholisme. Derfor oprettede man fattiggårdene, som var et sted, hvor man skulle genopdrages til at indgå i samfundet igen.

Hjælpen til de fattige

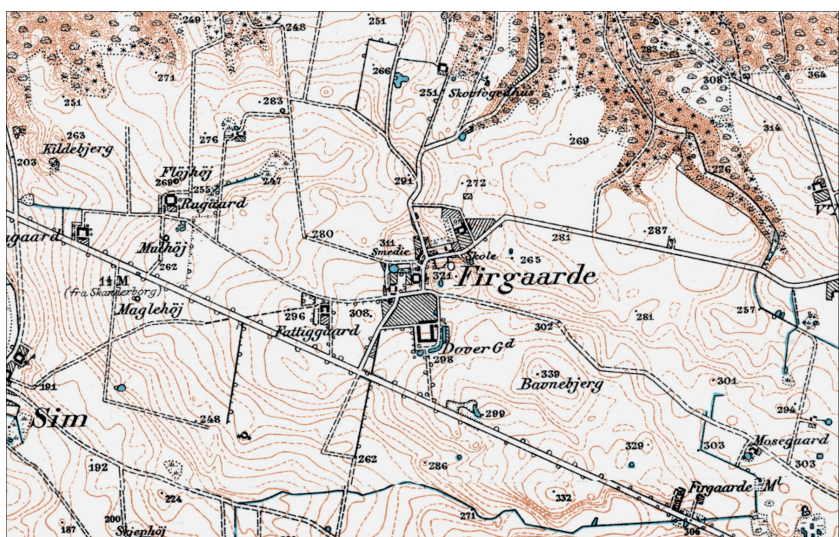
Lovgivning om hjælp til de fattige går tilbage til starten af 1800-tallet. I 1803 blev der vedtaget regler fra staten, der krævede, at hver enkelt sognekommune skulle tage sig af de fattige i området, så de i det mindste var i stand til at opretholde livet. Mange sognekommuner indførte et system, hvor man skulle betale en fattigskat. Skatten kunne også betales med naturalier, som gik til at hjælpe de fattige. En anden form for hjælp var omgangsbespisning med kost og logi, hvor de fattige gik på omgang mellem gårdene i området.

I løbet af 1800-tallet skar man ned på dette system, så der ikke var meget tilbage til at tage sig af de fattige. Løsningen blev oprettelsen af fattiggårdene, der hurtigt blev populære for kommunerne. Fra 1860'erne og frem til 1890'erne blev der oprettet omkring 375 fattiggårde landet over, men det var ikke altid, at man byggede en ny bygning fra bunden. I flere tilfælde opkøbte kommunerne gårdejendomme, som så blev udstyret med de faciliteter, der skulle til, for at en gruppe mennesker kunne bo der.

Fattiggårde, som var bygget til formålet, var indrettet med enkeltværelser til hver af de indlogerede. Der har også været fattiggårde med sovekamre med flere senge, men det har mest været i den tidlige periode af fattiggårdssystemet.

En fattiggård i Firgårde

I 1880 opkøbte den daværende Dover-Veng Kommune en gårdbygning med tilhørende marker og landarealer, som målte lidt over tre tønder land. For at holde udgifterne nede, var det meningen at beboerne på fattiggården skulle arbejde og dyrke det tilhørende land. Hvis der ikke var



Kort over Figgårde. Kort: Ry Lokalarkiv.

flere opgaver på fattiggården, blev man sat til at hjælpe til på de omkringliggende gårde. De svageste på fattiggården fik nogle mindre krævende opgaver, som de kunne lave indendørs, fx spinde uld eller strikke. Ideen med fattiggårdene var at gøre det så lidt attraktivt som muligt at søge fattighjælp. Man skulle arbejde for den forsørgelse, man modtog, og man mistede visse rettigheder såsom stemmeret og muligheden for at blive gift. Dog var man ikke fuldt ud overladt til fattiggårdsbestyrerens forgodtbefindende. Det var fx ikke tilladt for en bestyrer at tugte eller mishandle fattiglemmerne, hvilket kunne føre til afskedigelse.

Placeringen udenfor landsbyen har været endnu en fordel for landsbyboerne. Man har på den måde kunnet isolere fattiglemmerne, hvilket har fungeret som en yderligere afskrækkelse. Der herskede strenge regler for fattiglemmernes gøren og laden, hvilket betød, at de ikke måtte forlade gården, medmindre de havde en grund til det. Derudover var det ikke tilladt at have samkvem med andre fattiglemmer, ryge tobak eller drikke alkohol. Regler som ikke altid blev overholdt.

Fattiggårdsbestyreren

Det daglige opsyn på fattiggården blev varetaget af en bestyrer, som oftest boede på gården sammen med sin familie og et par tyende. De skulle holde styr på gårdens drift, samt holde øje med fattiglemmerne. Sognerådet stod for at vælge bestyreren, og der lod til at være en væsentlig udskift-



*Børnene på børnehjemmet i Firgårde omkring år 1900. Det er uvist, om billedet er taget, mens der var børnehjem på fattiggården, eller efter de flyttede fra stedet.
Foto: Ry Lokalarkiv.*

ning, da man fra kilderne kan se, at de fleste ikke var der længere end fem år ad gangen.

Den sidste bestyrer af Firgårde Fattiggård var Anders Laursen, som også sad i sognerådet, da gården blev solgt i 1916. Han boede på gården med sin hustru, to børn, en ældre slægtning og to tyende. Foruden dem var der to personer, der blev noteret som værende logerende - de to sidste fattiglemmer.

Børnehjemmet på fattiggården

I den første tid blev børn også henvist til at bo på fattiggårdene. Især var der tale om børn af fattiglemmer eller forældreløse børn. De opholdt sig på fattiggården, hvor de blev passet og sendt i skole, indtil de efter konfirmationen kom ud at arbejde på en gård. Fra 1891 kom der dog en ny fattiglov, der bekendtgjorde, at børn ikke længere måtte bo på fattiggårdene. Man mente, at de ikke havde godt af at vokse op sammen med den type personer, der boede på en fattiggård – dovne, syge, halvkriminelle og flere med hang til alkohol.

Ifølge folketællingen fra 1890 var der 11 fattiglemmer og et bestyrerpar på fattiggården i Firgårde. Foruden dem boede der også 19 børn samt en forstanderinde. I løbet af 1890'erne blev der taget initiativ til at flytte børnehjemmet, som hidtil havde ligget i forlængelse af fattiggården. Det flyttede længere ind mod landsbyen, hvor sognekommunen ejede nogle gamle bygninger, der blev sat i stand til formålet.

Dagligdagen på fattiggården

Som fattiglem stod man op kl. 5 om morgenen og arbejdede frem til kl. 20, hvor man havde en times fri, inden man skulle i seng. Dagen var brudt op af fire pauser, to lange og to korte. Om vinteren, hvor dagene ikke var så lange, blev hele skemaet forkortet med to timer, så man stod senere op og gik tidligere i seng. For at få det til at passe ind, blev pauserne gjort kortere.

Maden på fattiggårdene var oftest sparsommelig. Udgifterne til maden skulle først og fremmest tages fra de indtægter, som gården tjente ind. Oftest fik man to måltider om dagen, koldt og varmt, og noget at drikke dertil, gerne øl. Man fik varmt om middagen og koldt til aften.

Livshistoriske skildringer fra Firgårde Fattiggård

Så vidt vides, er der ikke bevaret nogen dokumenter fra Firgårde Fattiggård som eksempelvis regnskaber eller indskrivningsprotokoller. Det er dog muligt at finde noget om livet og personerne på Firgårde Fattiggård ved fx at læse i sognerådsprotokollerne og folketællingerne. Det har ledt os videre til arkivalier ved Rigsarkivet, som har kunnet fortælle mere. Arbejdet har bragt os til Viborg over flere omgange, da det ene sæt arkivalier førte videre til det næste. Her kunne vi følge flere af personerne igennem deres liv under fattigforsorgen sidst i 1800-tallet. Det har været muligt at finde materiale om tre personer og tre konkrete livshistorier, som har haft tilknytning til Firgårde Fattiggård. Disse livshistorier vil blive beskrevet i det følgende.

Marie Katrine Nielsen og hendes børn

I slutningen af 1800-tallet så man ikke med milde øjne på børn født udenfor ægteskab. Alligevel blev der født en del børn af ugifte kvinder - mange af disse kvinder hørte under fattigforsorgen. Marie Katrine Nielsen var en af disse kvinder. Datter af husmand Niels Rasmussen og hustru Karen Olesdatter fra Svejstrup endte hun på fattiggården, da hun var sidst i tyverne. I løbet af hendes tid under fattigforsorgen fik hun to døtre udenfor ægteskab.

Bespisnings-Reglement

for

Silkeborg Fattig- og Forsørgelsesanstalt.

Middag:

Søndag:

Sødsuppe eller Rabarber- eller Stikkelsbærgrød eller lign. og enten Beuf eller Steg eller Frikadeller med Kartofler og Sauce.

Mandag:

Kærnemælkssuppe eller Kærnemælksvælling og Pandekager eller Æbleskiver.

Tirsdag:

Byggryns- eller Boghvedegrød med Mælk og enten fersk Fisk, Sild eller Klipfisk med Kartofler og Sauce.

Onsdag:

Kaal eller Ærter med Kød eller Flæsk.

Torsdag:

Risgrød eller Risvælling med Mælk, stegt Flæsk med Kartofler og Sauce eller stuede Kartofler med Flæsk.

Fredag:

Øllebrød eller Kartoffelmelsgrød, kogt eller stegt Flæsk med Kartofler og Sauce.

Lørdag:

Oksekødssuppe og kogt Kød.

Der leveres saa stor en Portion af 1. Ret, som vedkommende kan spise; af 2. Ret leveres en passende Portion. Til Maden leveres fornødent Rugbrød.

Saaledes vedtaget af Byraadet i et i Dag afholdt Møde.

Silkeborg Byraad, d. 9. Oktober 1911.

S. Seiersen,
kst.

Esben Petersen.

J. Jensen.

Wilh. Sørensen.

J. Christensen.

H. G. Sørensen.

Bisgaard.

Klindt.

Carl Sørensen.

J. Nedergaard.

N. Jensen.

Reklametrykkeriet - Silkeborg

Morgen:

2 hele Skiver Rugbrød med Margarine, kogt Mælk efter vedkommendes Ønske.

Frokost:

I Tiden fra 1. April til 1. Oktober leveres om Formiddagen 1 à 2 Rugbrødsskiver med Margarine og Ost.

Aften:

2 hele Skiver Rugbrød og 1 Skive Sigtebrød med Margarine og Fedt, belagt med Kød eller Ost. Kogt Mælk med Grød efter vedkommendes Ønske og Behov.

Søn- og Helligdage leveres en Kop The i Stedet for Mælk.

Brødsnivernes Tykkelse retter sig efter vedkommendes Ønske.

Til Maaltiderne leveres fornødent Øl. Kaffe leveres en Gang daglig.

Bestyrerinden kan foretage Afvigelser fra dette Reglement, efter som Aarstid eller andre Forhold gør det ønskeligt.

Paa Sygeværserne maa Retterne afpasses efter Lægens Anordning.

Bespisningsreglement for Silkeborg Fattig- og Forsørgelsesanstalt. Kosten her var stort set identisk med, hvad der var almindeligt på fattiggårde landet over. Man kunne visse steder også få ost eller, hvis man var i nærheden af vand, fisk. Illustration fra Hans Herping: Fattiggårde og fattighuse i Ringkøbing Amt. 2016.

I 1889, da Marie var 30 år, fødte hun datteren Karen Marie. Til kirkebogen oplyste hun, at faren var "tjenestekarl paa Lettenborg, Hylke Sogn, Anders Mikkelsen eller Sørensen". Det har ikke været muligt for os at finde frem til den bemeldte far, og det er kun gjort mere besværligt, da der fra starten blev sået tvivl om efternavnet. Selv 14 år efter, da datteren Karen skulle konfirmeres, var farens efternavn stadig kun noteret som "Mikkelsen eller Sørensen". Det lader til, at han desværre for Marie og hendes datter, aldrig blev en del af deres liv.

Fem år senere fødte Marie datteren Ane Kirstine. Denne gang blev faren noteret som tjenestekarl Jens Jensen. Han dukker op i nogle senere sognerådsprotokoller, men ikke under lykkelige omstændigheder. Jens Jensen stoppede med at indbetale de bidrag, som han skyldte Marie, og Dover Kommune udstedte derfor en efterlysning i et forsøg på at finde ham. Efter nogle måneder uden nogen resultater besluttede Dover Sogneråd at opgive eftersøgningen. Sognerådet udsendte følgende brev til Gimsing Sogneråd, da det var den sidste kommune, hvor Jens Jensen skulle have opholdt sig:

"...Da det nu ikke antages, at den paagjældende Alimentant hverken er bortrejst af Landet eller afgaaet ved Døden, saa anmodes det ærede Sogneraad om snarest muligt hertil at fremsende det ifølge vedlagte Resolution for Tiden fra 2^{den} Marts d. A. til 2^{den} f. M. resterende Underholdsbidrag, 20 Kr, til det af ugift Marie Chatrine Nielsen af Fiirgaarde med fornævnte Jens Jensen udenfor Ægteskab samvalede Barn, Ane Kirstine Nielsen, ved Fremsendelse af nærværende Skrivelse, der da vil blive tilbagesendt i kvitteret Stand. Attest for, at Barnet den 19 f. M. var i Live, følger hoslagt, ligesom det ogsaa herved attesteres, at Barnemoderen er under herværende Kommunes Fattigforsørgelse".
Forhandlingsprotokol for Dover-Veng Kommune, 1842-1899.

Ifølge loven skulle en far, i fald han medgav et barn som sit, betale et bidrag til moren, hvis hun ikke selv kunne sørge for barnet. Hvis han ikke var i stand til det, var det sognekommunen, der skulle betale moren

Forhandlingsprotokollen, hvor indholdet af brevet til Gimsing Sogneråd står beskrevet.

den 29 f. M.
Da det nu ikke antages, at den paagjældende Alimentant hverken er bortrejst af Landet eller afgaaet ved Døden, saa anmodes det ærede Sogneraad om snarest muligt hertil at fremsende det ifølge vedlagte Resolution for Tiden fra 2^{den} Marts d. A. til 2^{den} f. M. resterende Underholdsbidrag, 20 Kr, til det af ugift Marie Chatrine Nielsen af Fiirgaarde med fornævnte Jens Jensen udenfor Ægteskab samvalede Barn, Ane Kirstine Nielsen, ved Fremsendelse af nærværende Skrivelse, der da vil blive tilbagesendt i kvitteret Stand. Attest for, at Barnet den 19 f. M. var i Live, følger hoslagt, ligesom det ogsaa herved attesteres, at Barnemoderen er under herværende Kommunes Fattigforsørgelse.

bistanden. Derfor opstod der ofte en del tovtækkeri kommunerne imellem, om hvem der stod med ansvaret.

En videre eftersøgning i arkivmaterialet viste, at Marie og hendes børn ikke forblev på fattiggården. I folketællingen fra 1901 havde Marie fået en plads som tyende på en gård i Siim, hvor hun malkede kvæg udover almindelig husgerning. Den ældre datter Karen boede på børnehjemmet, som da var flyttet væk fra fattiggården.

Den yngste datter Ane Kirstine har været sværere at finde frem til. Hun var ikke på børnehjemmet sammen med sin søster. En gennemgang af folketællingerne fra Dover kommune viste flere piger med sammenfaldende navne, men kun en enkelt, hvor alderen passede. Hos skovfoged Hans Frederik Nielsen boede der i 1901 en pige noteret som plejebarn. Nogle uoverensstemmelser med hensyn til hendes fødselsdato kunne give mistanke om, at var sket en fejl. Det har dog været svært at drage konkrete konklusioner. Ved folketællingen fem år efter i 1906, blev hun ikke nævnt og lod ikke til at opholde sig i Dover kommune.

Ane Marie Hansen – bestyrerinden som blev sindssyg

I 1881 blev træskomand Søren Hansen bestyrer på Firgårde Fattiggård. Han havde i 1877 giftet sig med Ane Marie, som var født i Veng sogn som datter af bonden P. Christensen. Efter at Søren Hansen var blevet bestyrer på fattiggården, flyttede parret sammen derud med deres børn. Kort tid efter blev familien dog ramt af ulykke, og Ane måtte indlægges på psykiatrisk hospital. Det vi ved om Ane Marie Hansen stammer fra hendes patientjournal fra den tid, hvor hun var indlagt. Ifølge den var der i hendes liv før fattiggården ingen tegn på psykiske lidelser. I journalen blev det nævnt, at Ane Marie var opdraget i hjemmet, gik på landsbyskolen og tjente senere forskellige steder. Karaktermæssigt havde hun altid været rolig og beskrives som at have haft gode evner. Helbredsmæssigt havde hun altid været ved godt helbred, med undtagelse af blegsot som ung pige. Der havde dog været en morbror, som var gårdmand i Haarby, der var blevet ramt af sindssyge i sine sidste år, men derudover var der ikke noget i familien.

På godt otte år fik Ane Marie og hendes mand seks børn. De sidste par fødsler havde dog svækket hende, og hun var blevet nervesvag. Fødslen af det sjette barn var dog særlig hård for Ane Marie, og barnet døde 10 dage efter fødslen. Hun selv fik barselsfeber og var sengeliggende i 3-4 uger. I patientjournalen beskrives det, at hun udviklede en mani. Hun blev urolig, rasende og begyndte at kaste med ting som sengeklæder, og hun begyndte at blotte sig for folk.

385. - III. 1/2 bet. - Ekspert.
385. m.H. - Nævnning

3887

aug. 1. 3/4 85

B.

Oplysninger

om den sindssyge

Ane Marie Haagen født Nielsen Firgaarde.

til Efterretning for

Sindssygeanstalten ved Aarhus.

(At udfølge af en Læge og indsende under dennes Forsegling.)

I. a. Patientens Alder (om muligt Fødselsaar og Dag). 35 Aar. (1849, Novbr. 10)
Fødested. Veng, Veng Bogn i Hjelmslev f. af Skanderborg Amt.
Troesbefjendelse. Luthersk
Hvem var Patientens Forældre? Jensmads Poul Ankersen, hustru i Veng
Patientens Stand og Stilling. Gift med Sallinggaardstotter
Er han (hun) gift? med hvem og hvor længe? } Søren Haagen Firgaarde, Dover Bogn
18 Aar
Hvor mange Børn? 6 Børn. Søren 1885.

Et udsnit af Ane Marie Hansens patientjournal fra Sindssygeanstalten ved Aarhus.
Patientjournal, Sindssygehospitalet ved Aarhus, Rigsarkivet, Viborg.

Det førte til, at hun i april 1885 blev indlagt på Risskov Sindssygehospital og først udskrevet igen i 1903. Da Dover-Veng Sognekommune i 1900 blev delt i to, blev spørgsmålet om betalingen for Ane Maries ophold i Aarhus til et stridsspørgsmål. Ingen af kommunerne ville vedkende sig at skulle betale for opholdet, og Søren Hansen blev derfor bedt om at redegøre for sine ophold indtil da. Sagen blev forelagt for Aarhus Stiftsamt, og Dover Sognekommune endte med at skulle betale for Ane Maries ophold.

Efter indlæggelsen i 1885 blev Ane Marie meget støjende og urolig. Hun sov kun den halve nat og skreg den anden halve. Hun hamrede på sengen og talte til loftet. Dertil var hun urenlig ift. urin og afføring. Under samtaler var hun fraværende og talte om andre ting, end hvad lægerne

havde spurgt hende om. I hendes journal står der, at Ane Marie var blevet svækket ved gentagne fødsler, hvoraf den sidste fandt sted relativt kort tid før indlæggelsen. Efter fødslen fik Ane Marie barselsfeber. Det var kun starten på hendes lidelser med udbrud af musikalsk hallucination, hvor man hører lyde. Senere fik hun lidelser som kroniske hallucinationer, forvirring og demens.

I den sidste tid forbedredes hendes tilstand dog, og hun begyndte at kunne forklare sig og fortælle til lægerne. Dog havde hun jævnligt udbrud og nogle få gange med urenhed. Hun begyndte at få det bedre, da hun fik lov til at komme udenfor i den friske luft. Dog blev hun aldrig erklæret helbredt, men sendt hjem, hvor hun døde få år efter i 1906.

Anine Petersen – et fattiglem på Firgårde Fattiggård.

Anine Petrea Kristine Petersen blev født den 25. juni 1873 i Siim ved Ry. Hendes forældre var husmand Niels Petersen og Kirsten Marie Lauritzen. I 1887 blev hun konfirmeret i Dover kirke og fik bemærkningerne godt og meget godt for henholdsvis kundskaber og opførsel.

I løbet af 1890'erne havnede Anine Petersen af ukendte årsager på Firgårde Fattiggård. Hun stod ikke listet i folketællingen for Firgårde Fattiggård i 1890, så vi ved, at hun ikke havde ophold på daværende tidspunkt. Hun var dog på fattiggården i 1900, da Dover Sogneråd så sig nødsaget til at sende følgende brev til overlægen ved Viborg Sindssygeanstalt:

”14. Februar (1900).

Til Overlægen ved Sindssygeanstalten i Viborg.

I Anledning af, at en Sindssyg Pige Anine Petersen der har Ophold på Fattiggården i Firgaarde, tilhørende Dover Kommune, i den sidste Tid er bleven ustyrlig endog i den Grad at Sogneraadet anser det for uforsvarligt at tillade hendes Ophold paa Fattiggaarden længere idet nævnte Pige bruger Trussel der endog undertiden gaar over til haandgribeligheder af enhver Art saavel over for Fattiglemmerne som overfor Bestyren og Hans Familie, hvorfor man tillader sig at henvende sig til Hr. Overlægen ved Sindssygeanstalten i Viborg om der kunde blive Plads til den ovennævnte Sindssyges indlæggelse dersteds for Dover Kommunes Regning. Lægeattest samt øvrige Papirer vedrørende den Sindssyges er allerede indsendt i Sommeren 1899 og maa være i Anstaltens Besiddelse”.

Forhandlingsprotokol, Dover Kommune, 1900-1966.

Ifølge Viborg Sindssygeanstalts patientjournaler blev Anine Petersen efter Dover Sogneråds henvendelse indlagt den 12. september 1900. På det tidspunkt var hendes far død, da der i patientjournalen nævnes, at mo-

14 Ltr

Til Overlegen ved Sindssygeanstalten i Viborg.

I Anledning af, at en Sindssyg Pige Anine Pedersen derhos
 Ophold paa Fattiggården i Firgårde, tilhørende Høvs Kommune,
 i den sidste tid er bleven usygelig endog i den Grad at Sognerådet
 anser det uforsvarligt at tillade hendes Ophold paa Fattiggården
 længere idet meente Pige bruger tuselet der endog understiden
 gaaer over til haandsydeligheder af enhver Art saavel overfor
 Fattiglemmernes som overfor Postpæren og Høvs Familie, hvorfor
 man vil lode sig at henvende sig til Hr Overlegen ved
 Sindssygeanstalten i Viborg om det kunde blive Plads til den
 ovennævnte Sindssyge indlægelse dersteds for Høvs Kommunes
 Regning. Ligeledes samt øvrige Papirer vedrørende den Sindssyge
 er allerede indsendt i Januar 1899 og man ved
 Høvs Familie

Dover Sogneråds brev til overlegen ved Viborg Sindssygeanstalt, hvor man anmoder om at få Anine Pedersen fra Firgårde Fattiggård anbragt, 1900. Rigsarkivet, Viborg.

126	Patient Nr. 695	Anine Pedersen	<u>Qad</u>
+	Indlagt den	12 Septbr. 1900	
Moders	A. Pedersen Enke. Sim. Ry. H. Eft. Omst. ganske godt, idder for det meste med		
24-11-00	Brikkel og hum. dog ikke gø. stolt ved. Gang imellem gærer hun		
	op, skælder ud, slaar i Bordet og ingen Farver, der gaar enaet		
	over. Stov gør. ventig, Læge, Læge, Læge.		
do. 16-3-01	af som da jeg d. 24-11-00 skrev til Dem, Læge, Læge, Læge.		
	men volder hende ingen Lidelse, ingen Udrygt til at hun nogensinde		
	skal blive helbrudet. Bæfrider sig vel ved Opholdet her.		
do. 8-9-02	Læge, Læge, Læge. Læge, Læge, Læge. Læge, Læge, Læge.		
	Læge, Læge, Læge. Læge, Læge, Læge. Læge, Læge, Læge.		
do. 16-8-04	Læge, Læge, Læge. Læge, Læge, Læge. Læge, Læge, Læge.		

Anine Pedersens patientjournal på Viborg Sindssygeanstalt, hvor man kan se hendes patientnummer, og hvordan hendes forløb har været, siden hun blev indlagt i 1900. Journalsager, Viborg Sindssygeanstalt. Rigsarkivet, Viborg.

deren var N. Petersens enke. Ved den første indførelse i journalen fra 24. november 1900 blev det noteret, at hun for det meste sad og strikkede, men ind imellem kunne hun fare op, skælde ud og slå i bordet. Hun faldt dog hurtigt til ro igen. Fysisk fejlede hun ikke noget.

Den 18. marts 1901 skrev lægen, at sygdommen ikke voldte Anine Petersen nogen lidelse, men at det ikke forventedes, at hun nogensinde ville blive helbredt. Desuden befandt hun sig godt på anstalten. Den sidste indførelse i patientjournalen 16. august 1904 var kort. Anine Petersen var død dagen forinden, 31 år gammel. Dødsårsagen var tilsyneladende tuberkulose, men det er svært at tyde håndskriften i patientjournalen. Hun blev som de fleste andre fra Viborg Sindssygeanstalt begravet på Viborg Kirkegård.

Den korte skildring af Anine Petersens liv viser den barske side ved livet på fattiggården. Den fortæller, hvad der skete med de personer, som var for ukontrollerede i samfundet, selv for en fattiggård. Selv om fattiggården ikke var et rart sted, var Anine Petersens ophold på Viborg Sindssygeanstalt ikke en forbedring af hendes livskvalitet. Tværtimod fremgår det af patientjournalerne for lignende tilfælde, at det var normalt med korte ophold, som endte med døden.

Nedlæggelsen af fattiggårdene

Fattiggården i Firgårde var kun i brug i 36 år, inden den lukkede i 1916. Folketællingen fra samme år, fire måneder før lukningen, oplyser at der var to ældre personer tilbage – de sidste fattiglemmer. Udgifterne til at drive fattiggårdene kunne ikke længere retfærdiggøres. Fattiggården i Firgårde blev som så mange andre fattiggårde i løbet af første halvdel af 1900-tallet solgt videre til private. I Firgårde var det daværende ejer af Dovergård, S. Sørensen, som opkøbte grunden og gården.

Det var især mange af de nye love på forsorgs- og velfærdsområdet, som blev vedtaget i løbet af 1900-tallet, der gjorde fattiggårdene overflødige. Allerede 11 år efter oprettelsen af fattiggården i Firgårde, i 1891, blev der oprettet en aldersunderstøttelse til personer over 60 år, og de måtte ikke længere anbringes på fattiggårdene. Som tidligere nævnt gjaldt det samme børn, så færre var nødsaget til at flytte på fattiggårdene.

I 1933 blev Socialreformen vedtaget i Folketinget som en del af Kanslergadeforliget. For landets fattige betød det, at man nu ikke længere mistede rettigheder som eksempelvis stemmeret, ved modtagelse af offentlig hjælp. Der blev også fastsat klare retningslinjer for, hvornår man var berettiget til hjælp, og hvor meget man skulle have i støtte. Tidligere var det

den enkelte kommune, som skulle vurdere, om en person var berettiget til støtte og med hvor meget. Disse gradvise forbedringer overflødiggjorde behovet for fattiggårdene, og langt de fleste var lukket eller skiftede funktion efter reformens vedtagelse i 1933.

Kilder:

Dover-Veng Kommune, Sognerådet: *Forhandlingsprotokol* (1842-1899), pakkenummer 101-2: 1860-1899, Rigsarkivet, Viborg.
Dover Kommune, Sognerådet: *Forhandlingsprotokol* (1900-1966), pakkenummer 101-1: 1900 - 1909, Rigsarkivet, Viborg.
Sindssygehospitalet ved Aarhus: *Patientprotokol*, Pakkenummer 2016/3, 1890-1920, Rigsarkivet, Viborg.
Sindssygehospitalet ved Aarhus: *Patientjournaler*, pakkenummer 2003/110, 1852-1922, Rigsarkivet, Viborg.
Søndersøparken (Viborg Sindssygeanstalt): *Indskrivningsbog*, 1877-1905, Rigsarkivet, Viborg.
Søndersøparken (Viborg Sindssygeanstalt): *Journalsager*, pakkenummer 14-15, 1897-1906, Rigsarkivet Viborg.
<https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17122192#160985,27047787> (3.10.2017)
<https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17122192#160986,27048112> (3.10.2017)

Litteratur

Hans Herping: *Fattiggårde og fattighuse i Ringkøbing Amt*. Udg. Af Historisk Samfund for Ringkøbing Amt, 2016.
Hans Chr. Johansen: "Social bistand", i *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie*, Olaf Olsen (red.), 2002-2005. Hentet 13. september 2017 fra <http://denstoredanske.dk/index.php?sideId=306780>
Frank Lauridsen: *Gamle, fattige og syge i Silkeborg 1845-1950*. Historieforlaget. Silkeborg, 2014.
Anders Bech Madsen: "Vejrum Fattiggårde 1878-1954", i Hans Herping: *Fattiggårde og fattighuse i Ringkøbing Amt*. Udg. Af Historisk Samfund for Ringkøbing Amt, 2016.
Knud Erik Pedersen: "Storring Fattiggaard", *Annales*, 2003, bd. 13, s. 15-34.
Anna Rasmussen: *Hylke sogn i det nittende århundrede*. Hylke sognehistories arkiv, 1985.



Frivillige børn og voksne på sporet af fattiggårdens glemte historie

af Louise Søndergaard

Det er ikke nemt at planlægge en udgravning, hvor personalet hovedsageligt består af frivillige. I skolernes efterårsferie havde Museum Skanderborg besluttet at invitere de, der havde lyst, til at deltage i udgravningen af Firgårde Fattiggård. Det lød ligetil, men i ugen før begyndte spørgsmålene at melde sig: Mon der kun kommer børn? Eller pensionister? Mon de hurtigt begynder at kede sig? Vil hele dagen gå med at besvare alverdens spørgsmål? Når vi overhovedet at få noget fra hånden, og bliver det faglige udbytte i orden? Mon de frivillige skynder sig hjem, så snart de første regndråber falder? Og kommer der i det hele taget nogen?

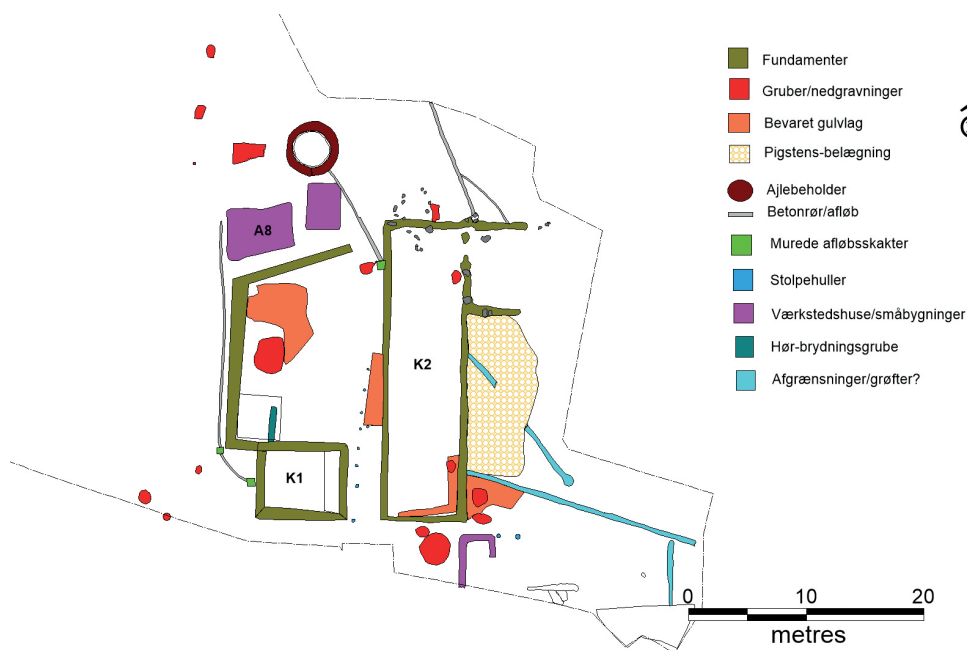
En fattiggård vågner af sin Tornerose-søvn

Skolernes efterårsferie dannede den tidsmæssige ramme omkring det medborgerskabs-projekt, der gik ud på at afdække den for længst nedlagte Firgårde Fattiggård. Fattiggården lå øst for Firgårde, hvor der indtil for nyligt var dyrket mark, og hvor der snart opstår en helt ny bydel i form af terrasserede parceller med udsigt til Himmelbjerget. Fattiggården ligger direkte oven på bebyggelse, der stammer helt tilbage fra den ældre romerske jernalder (1-200 e.Kr.).

Gravemaskinerne har for længst fjernet den jord, som lå beskyttende hen over resterne af fattiggårdens fundamenter i 100 år. Al den jord, som de stakkels nedbrydningsarbejdere har måttet tilføre hele området ved håndkraft, således at arealet atter kunne fungere som landbrugsjord. Det tog lang tid at fjerne med gravemaskinen, så det var barskt at forestille sig, hvor opslidende en tjans, det må have været med en håndskovl.

Fundamenterne fremstod stedvis rigtig fint med kraftige syldstensrækker af hovedstore sten i lige forløb. Formentlig har disse båret en fodrem, som husene har været opført på. Ved nedbrydningen har hovedparten af materialerne været ført bort til anvendelse andetsteds, og det er kun resterne, der ligger tilbage. Der kunne observeres en del rester af teglsten, og det formodes, at i hvert fald nogle af bygningerne har været teglbyggede med bindingsværk. Der er ikke fundet rester af tagsten, så tagene har sikkert været stråtækte. Fotos af bygningerne har det desværre ikke været muligt at finde.

< De stensatte fundamenter afdækkes med gravemaskinen. Foto: Museum Skanderborg.



*Indmålt oversigt over de tilbageværende rester af fattiggården. Den lille bygning K1 er en formodet staldbygning, mens K2 må være beboelsesdelen.
Bearbejdning: Louise Søndergaard.*

Fundamenterne passer ikke just med aftegningerne på kort fra samtiden, hvor der tilsyneladende skulle have ligget en større trelænget gård. Enten er kortene forregnede, eller også har nedbrydningsarbejdet været så meget desto grundigere i nogle af længerne. Dertil skal nævnes, at der fortsat mangler at blive muldafrømmet i østlig retning, så selvom der ikke var noget at se i de indledende søgerender, så kan her stadig gemme sig rester af bygninger. Det finder vi først ud af til foråret, når der skal foretages udgravninger i denne retning.

Hvad der nu er synligt, er en nordsyd-orienteret bygning (K2), der er 25m lang og 7m bred. Denne formodes at være hovedhuset, som husede fattiglemmerne. Sydvest herfor er der en mindre bygning (K1), som måler 7 x 6 m. Herfra går et kraftigt fundament i nordlig retning og siden i østlig. Dette tolkes i skrivende stund som en mur, der omkranser en indre gård, der sikkert har været delvist overdækket. Den lille bygning kan have været en staldbygning. Vinden suser ofte om Kildebjerg, og for lemmerne på fattiggården har udsigten til det nyopførte tårn på Himmelbjerget næppe været så væsentlig som læ til arbejdet. Lemmernes demokratiske rettigheder var alligevel ikke-eksisterende, så de Himmelbjergske folkemøder var næppe et dagligt samtaleemne på gården.



Venstre: Selvom stenene er pillet op, ser man tydeligt omfanget af pigstensbelægningen, og hvorledes den følger beboelsens ydermur.

Højre: Trine og Elise er ved at afrense en af de teglbyggede skakter, der formentlig er rensebrønde til afløb. Betonrør løber ud fra hver side af skakten.

Fotos: Museum Skanderborg.

På den østlige side af beboelseshuset har der været en pigstensbelægning, der nu kun ses som små gule, sandfyldte huller i lige rækker. Stenene er tydeligvis pillet op én for én til genanvendelse andetsteds. Denne side må altså være husets præsentable forside. Nord for staldbygningerne findes den nedgravede, teglbyggede ajlebeholder, og her har også ligget et par småbygninger, der antages at være værkstedslignende bygninger, bl.a. (A8), som blev borgergravningens tilløbsstykke. Noget overraskende løb der langs store dele af bygningerne forskellige, modulbyggede betonrør, der to steder forbandt en teglbygget skakt med ajlebeholderen. Rørene så helt moderne ud, og det forekom lidt for luksuriøst, at en fattiggård skulle have haft afløb. Tilsyneladende ikke alene fra staldområdet, men også fra beboelsen.

Mod vest – bag gården – fandtes diverse nedgravninger med skrald, slagteaffald og en død hund! Eftersom sidstnævnte ikke blot var blevet henkastet på møddingen, må det have været et kært medlem af fællesskabet på gården.

Udgravningen

Hunden blev også en af borgerudgravningens darlings og de to drenge Marius og Laurits, som fik lov at udgrave hunden sammen med deres morfar, var godt trætte af, at de ikke skulle være med mere end en enkelt dag i felten. Det var således planlagt, at man kunne tilmelde sig formid-



Marius og Laurits med den begravede hund imellem sig. Foto: Museum Skanderborg.

dags- eller eftermiddagsholdet, eller vælge at blive en hel dag. Kun få havde tilmeldt sig hele dagen, men til arkæologernes glæde valgte mange at *blive* hele dagen. Både børn og voksne blev grebet af arbejdet med at afdække de mange genstande og strukturer, der dag for dag fremstod tydeligere. Enhver arkæolog ved, at det netop er ved fyraftenstid, at det spændende fund kommer frem, og dét lærte de frivillige hurtigt!

Det stod lynhurtigt klart, at arkæologernes ængstelser var komplet ubegrundede! Efter en meget kort introduktion til udgravningsfeltet, fattiggården og udgravningsmetoder, blev de frivillige sat på forskellige opgaver. Nogle skulle afrense og tømme de teglbyggede rensebrønde, der stod omkring fundamenterne, andre skulle udgrave små gruber eller tømme kvadratmeterfelter i en af værkstedsbygningerne. Samtlige frivillige – en fornøjelig blanding af enegængere, familier og bedsteforældre med børn i alle aldre – kastede sig over opgaverne med en imponerende iver.



Udgravningssituation i A8. Foto: Museum Skanderborg.

De fleste fik hurtigt styr på arbejdsmetoderne; alle fund skulle indsamles, sten lægges i én bunke, tegl i en anden og jorden køres væk. De fleste holdt sig tilmed nogenlunde til arkæologernes instrukser om at grave i tynde lag og ikke nedad i huller. Enkelte af de mest friske børn blev så optaget af det, de var ved at finde, at der gik muldvarp i den! Men det kan ske for selv den mest erfarne arkæolog, når spændingen stiger.

Bekymringerne om, der ville blive mere snak end arbejde, kunne vi også have sparet os. Folk havde slet ikke *tid* til at spørge arkæologerne. Snakken gik ganske vist lystigt rundt omkring i feltet, hvor både børn og voksne var dybt optaget af deres arbejde. ”Jeg har fundet noget!”, ”Hvad har det mon været brugt til?”, ”Se!” og ”Kan vi ikke godt komme igen i morgen, far?” var nogle af de sætninger, man oftest kunne høre. Mange havde imidlertid også gode og lange diskussioner om tid, sted og anvendelse af genstandene, ligesom der blev digtet masser af historier, som knyttede genstande sammen med gårdens beboere. Folk gjorde ikke



*Clara og Malte foran A8 med deres fund: et pibehoved og en natpottel!
Foto: Museum Skanderborg.*

alene en enorm indsats i forhold til at få noget arbejde fra hånden. De engagerede sig hovedkulds i det egentlige mål med udgravningen; nemlig at få levendegjort fattiggårdens glemte historie. De mange genkendelige genstande kobledes finderens sammen med fortiden direkte. Her var ikke tale om en genstand, der skulle betragtes gennem en museumsmonter efter at talrige museumsfolk havde vasket, limet og konserveret, men en genstand, som sidst var blevet håndteret i fortiden og *aff* fortiden. Dét gør indtryk.

Alle bidrager til at fortælle historien

Det var en kolossal og ganske uventet sidegevinst ved projektet, at de frivillige såvel som de mange besøgende, der lagde vejen forbi udgravningen, havde masser af viden at byde ind med. En gård fra slutningen af 1800-tallet er på ingen måde hverdagskost for en arkæolog, der normalt holder sig til oldtidens efterladenskaber – hovedsageligt i form



Signe på 12 år, der som den eneste fandt en mønt i udgravningen. En 4-skillingsmønt fra 1854. Foto: Museum Skanderborg.

af jernalderbopladser. Såvel bygningsdele som fundmateriale var nyt for arkæologerne også, og det gav en god dynamik på udgravningen, at alles forestillinger og meninger kunne komme i spil på lige fod. En af de frivillige var tipoldebarn til en tidligere bestyrer af fattiggården, mens en besøgende selv havde været børnehjemsbarn på efterfølgeren til fattiggårdens børnehjem inde i Firgårde. En anden hyppig gæst på udgravningen var Jørgen Olesen fra Firgårde, hvis far og dennes forældre før ham først havde ejet – og siden dyrket jorden over den sløjfede gård. Jørgen Olesen var en god hjælp til oplysninger om gårdens historiske forhold, ligesom han var en glimrende kilde til informationer omkring gårdens opbygning og bygningselementer. Det samme gjorde sig gældende for flere af de – fortrinsvis ældre – besøgende. Flere var enten selv opvokset på landet eller kendte til bedsteforældres gårde og kunne identificere forskellige elementer og genstande, som ikke umiddelbart lod sig tolke af yngre byboere!

Interesserede, som ikke havde lyst eller mulighed for at grave med, kunne blive klogere i den formidlingscontainer, som var opstillet ved indgangen til udgravningen. Skanderborg Kommune havde venligst udlånt en container, som Skanderborg Historiske Arkivs historikere havde indrettet med plancher og fortællinger om fattiggårde og -forsorg. Mange nysgerrige gæster kiggede forbi containeren, som ud over spændende historier også bød på opvakte arkivmedarbejdere og varm kaffe!

Daglige besøg af pressefolk skulle vi også vænne os til. Børnene på udgravningen var vilde med at udtale sig til både avis, radio og tv, og det kom der mange fornøjelige indslag ud af. P4 var forbi udgravningen to gange og lave direkte radioindslag, DR optog et indslag til deres TV-avis og TV2 Østjylland til deres nyheder. Herudover var der masser af dækning i den skrevne presse. Der var altså massiv interesse for projektet – også uden for Ry. Flere af de frivillige var tilmed kørt fra en anden landsdel for at deltage i udgravningen, som i sin form var en ganske

*Artiklens forfatter live i radioen, mens de frivillige knokler i forgrunden.
Foto: Museum Skanderborg.*



enestående mulighed. Der foregår fra tid til anden åbne udgravninger, hvor frivillige en enkelt dag kan komme og være med til at udgrave en jernaldergrube eller tilsvarende, men det er en anden form. Her var der tale om et regulært projekt, som hovedsageligt skulle udføres af frivillige. Ét element – en gård fra 1800-tallet – skulle udgraves, og alle kunne være med! Arkæologerne satte således den metodiske ramme for udgravningen, men alle forventedes at bidrage til fortællingen om gården.

Hvorfor udgrave en fattiggård?

Der er kun enkelte fattiggårde med originalt interiør bevaret i landet, blandt andet dén, der nu er Forsorgsmuseet i Svendborg. Andre steder er fattiggårdene nedrevet eller ombygget – oftest var der tale om en skændsel, som byen hurtigst muligt ville usynliggøre og helst tilintetgøre. I Firgårde viste der sig altså en ganske enestående mulighed for at kigge nærmere på det interiør, der aldrig nåede eftertiden.

Udsigt fra nord over udgravningen af værkstedshytten A8. I forgrunden ses ajlebeholderen, mens dele af fundamenterne anes i baggrunden. Foto: Museum Skanderborg.



Fattigmands skrald – arkæologernes guld

Garbology er det engelske ord for den videnskab, der beskæftiger sig med at studere moderne kultur gennem analyser af affald. Det er stadig en forholdsvis lille gren i dansk arkæologisk forskning, men der er bl.a. foretaget udgravninger på lossepladser i København, og det har genereret masser af viden om de københavnske beboeres gøren og laden tilbage i tid.¹⁾

I 2010 var skandalesagen om Ekstra Bladets gennemrodning af Karen Ellemanns (V) private skraldespand et glimrende eksempel på opfattelsen af skrald som en meget pålidelig kilde.²⁾ Vores skrald er alt andet end vores ansigt udadtil! Ekstra Bladet kunne oplyse, at den daværende miljøminister havde kastet både batterier, aviser, uspist mad og el-pærer i beholderen med husholdningsaffald, netop som hun havde prædikeret affaldssortering og mindre madspild. Avisen mente altså at kunne konkludere, at Karen Ellemann som miljøminister var komplet utroværdig.

Den konkrete sag vil artiklens forfatter nødtigt forholde sig til, men sikkert og vist er det, at de skriftlige kilder sjældent fortæller hele historien alene. Der er som oftest pyntet på dette og hint, ligesom det langt fra er alle samfundsgrupper, der har haft muligheden for at udtrykke sig på skrift. Behovet for at bortskaffe affald er derimod universelt. På jernalderens bopladser er det tydeligt, at man heller ikke bare har trasket rundt i sine efterladenskaber; de håndgribelige genstande er enten gravet ned eller henkastet i et nærliggende vandhul. Og dét billede genkendes helt op i midten af 1900-tallet, hvor man i hvert fald på gårdene har begravet sit affald eller deponeret det ”ude bagved”.

Også fattiggårdsaffald har iboende informationer og historier. Men kan man ud fra affaldet fastslå, at det er en fattiggård, og ikke bare en tilfældig gård? Det er da i hvert fald overraskende, at vi fandt brændevinsflasker og pibehoveder – genstande, der trods fattiggårdens reglement om nydelse af tobak og alkohol - fint legetøj og tilmed en mønt! Yderligere beskrivelser af fundene, og hvad de kan fortælle, kan man læse om i den følgende artikel.

Brugsgenstande får ikke nemt status af ubrugelige på en fattiggård. Det siger sig selv, at tingene genbruges og slides, indtil de på ingen måde kan fungere længere, når mennesker er mange og pengene få. Her var altså tale om det mest ubrugelige skrald af alt; det skrald, der på ingen måde kunne genanvendes. For de deltagende i udgravningen fik skraldet en ganske anden betydning! Det var reelle skatte, der væltede op af jorden lige for deres øjne. Det var både det, at finde dem, der var attraktionen – at være den første, der ser tingene i 100 år – men også hele fortællingen, der udfoldede sig for hver ny genstand, der blev udgravet.



Onsdagens udgravningshold har taget opstilling inde i den formodede lukkede gårdsplads på fattiggården. Foto: Museum Skanderborg.

Stemningen på udgravningsfeltet og de mange positive tilkendegivelser efterlader ingen tvivl om, at de frivillige var meget fornøjede med projektet. Kombinationen af læring, underholdning og medindflydelse på historiens afdækning synes at være hemmeligheden. Alle vil gerne sætte et aftryk, og det er dét, de frivillige her har gjort, netop ved at lade andres historie komme for en dag.

Artiklens forfatter, der også var udgravningsleder på projektet, samt de øvrige deltagende arkæologer lærte også en masse i løbet af ugen; at det ikke er hverken besværligt, krævende eller uoverskueligt at indbyde frivillige til åbne udgravninger. Det var en meget positiv overraskelse, at enhver løftede deres arbejdsopgave uden indsigelser og med stor iver. Læg dertil sidegevinsten ved de deltagendes vekslende aldre og baggrunde, hvilket gav udslag i mange forskellige teorier og forklaringer undervejs.

Noter

¹⁾ Lene Høst-Madsen: "Nyere historisk arkæologi i fortiden og fremtiden". *Gefjon* nr. 1. 102-129, 2016.

²⁾ <http://politiken.dk/indland/politik/art4987776/Journalister-meldt-til-politiet-for-at-rode-i-ministers-skraldespande>



*Opdeling af genstandene ved registrering. Specielt jerngenstandene var så omfangs-
rige, at registreringen foregik i en lagerhal for at have plads nok. Foto: Line Thyrring
Nielsen og Kirstine Schrøder Hansen.*

Et liv på en fattiggård - genstande fra Firgårde Fattiggård

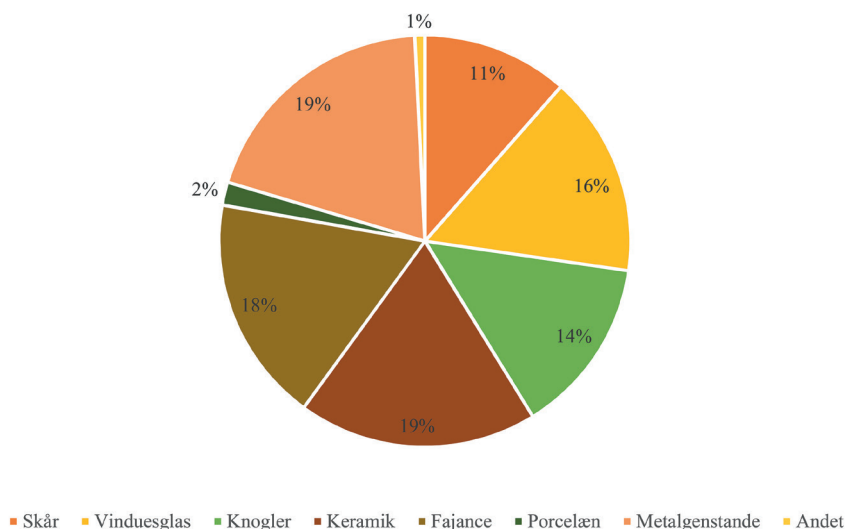
af Line Thyrring Nielsen og Kirstine Schrøder Hansen

Genstandsmaterialet fra Firgårde Fattiggård er, i modsætning til hvad man kunne tro, meget omfangsrigt – både i mængde og materiale. Udgravningen af fattiggården er på mange måder unik, da de allernederste lag på den sociale rangstige graves frem. Information om fattiggårde er både i kilder og det arkæologiske materiale meget sparsomt. Den materielle kultur er derfor en stor faktor for at kunne sige noget om hverdagslivet på en fattiggård, som man ikke kender meget til. Under udgravning og bearbejdning er der kommet flere interessante og uventede perspektiver frem om den mere eller mindre glemte fattiggård i Firgårde, som eksisterede fra 1880 til 1916.

Genstandsmaterialet

Vi er to kandidatstuderende fra Middelalder- og renæssancearkæologi på Aarhus Universitet, der i forbindelse med studiepraktik på Museum Skanderborg deltog i forberedelse, borgerudgravningen og bearbejdning af genstandsmaterialet fra Firgårde Fattiggård i Kildebjerg i Ry. I den følgende artikel vil nogle af de 2271 genstande blive præsenteret.

Materialet er ved registrering blevet inddelt i 8 genstandsgrupper: *vinduesglas, skår fra flasker og vaser, knogler, keramik, fajance, porcelæn, metalgenstande og andet*. De 8 genstandsgrupper fordeler sig således, (procent af antal fundne genstande):



Indretning og det faste inventar

Skår fra vinduesglas kom frem i enorme mængder under hele udgravningen, og det vidner om, at der har været mulighed for meget naturligt lys i huset. I nogle af de mange vindueskarme har man haft urtepotter og glasvaser for at pynte op omkring i huset. Der er fundet fragmenter fra mindst fem urtepotter og tre glasvaser. Glasvaserne har mønstre af forskellig karakter, så de efterligner den eksklusive krystal, og det tyder på et forsøg på at gøre gården mere hjemlig – og måske mindre fattiggård-sagtig. Vaserne er blevet anset som en fin ting – specielt i forhold de rød-brændte urtepotteskjulere. Glasvasernes forskellighed kunne tyde på, at det er ting som folk har medbragt som en personlig genstand, hvorimod de ensartede urtepotter måske har været indkøbt til gården i fællesskab.

En stor del af metalgenstandene bestod af hele og delvis hele natpotter. Der er spor efter mindst 20 natpotter, og det vidner om, at de har været udbredte og særlige personlige genstande. Natpotter har generelt været fast inventar i mange husholdninger i 1900-tallet. Fælles for de mange natpotter er den emaljerede overflade, som ses i hvid og forskellige nuancer af blå. Størrelse og form er dog meget forskellige, men de har været en essentiel genstand for beboerne - formentlig fordi mange også har været gamle, dårligt gående og plejekrævende.

En af de mest intakte natpotter med blå emalje. Dog er den som de fleste andre natpotter meget fragmenteret. Den er omkring 20 cm i diameter og 11 cm i højden. Foto: Line Thyrring Nielsen og Kirstine Schrøder Hansen.





To korroderede dørhåndtag ses til venstre. Til højre er fem identiske dørhåndtagsbeslag. Foto: Line Thyrring Nielsen og Kirstine Schrøder Hansen.

Selvom man har boet mange mennesker sammen, må man også have haft mulighed for en smule privatliv. I al fald er der rester af flere låse, nøglehuller og dørhåndtag, der er fysiske beviser på, at man kunne låse af til forskellige steder. Der er ikke nogen tvivl om, at de fundne nøglehuller, dørhåndtag og dørhåndtagsbeslag alle har siddet i huset på samme tid, for de er alle helt ens i størrelse og form. Derfor må de være blevet lavet, brugt og kasseret samtidig, og har måske været brugt i hele husets brugsperiode.

Madlavning og husholdning

Under udgravningen blev der fundet mange knogler, og der var både spor efter gris, ged eller kalv, høns og hund. På flere af knoglerne var der tydelige spor efter slagtning, hvor de var skåret helt lige over eller spor efter skæremærker i knoglen.

Udover slagtningen er der i genstandsmaterialet også spor efter madlavning og servering i form af dejfade, almindelig keramikfade og kander. Nogle af stykkerne kan sættes sammen til hele fade. På billedet ses et fad, der nemt følges rundt, og giver en god fornemmelse af, hvordan det ser ud. Det er omkring 40 cm i diameter og omkring 10 cm i højden, hvis det klinkes sammen.

Der fremkom mange forskellige slags keramikskår. Det var tydeligt, at nogle stammede fra samme kar, andre var kun repræsenteret ved ét eller få skår. Estimeret er der skår fra mindst 45 forskellige kar og fade.

Blandt metalgenstandene fandtes desuden en dyb emaljetallerken, et side-stykke fra en støbejernsgryde og en kødhakker, der har indgået i husholdningen. Det er dog påfaldende, at der ikke er fundet flere redskaber i form af knive, gafler og andre madlavningsgenstande, men det er måske alle ting, som ikke har kunnet gå i stykker så let og derfor kunne tages med videre.



Et dejfad i 21 stykker med mørkebrun glasur indvendigt. Fadet er omkring 40 cm i diameter fra rand til rand. Foto: Line Thyrring Nielsen og Kirstine Schrøder Hansen.

Et af de eneste spor efter selve køkkenaktiviteten var en kødhakker, som er ret godt bevaret. Den var et udbredt køkkeninstrument og en essentiel del af datidens køkken. De er stadig den dag i dag i brug i mange husholdninger. På siden af kødhakkeren kan bogstaverne *OLINDER* læses. Det svarer til mærket *BOLINDER'S*, der blev produceret i Sverige.

Servering

Et overraskende islæt ved registreringen af materialet var, at der er næsten lige så stor del fajance, som der er keramik. I arkæologiens verden sker det ikke ofte, da keramikken for det meste er den dominerende genstandstype inden for bord- og køkkentøj. Det siger derfor noget om en betydelig ændring, der sker, og som kan ses, når man graver i nyere tid: fajancen bliver generelt mere udbredt i husholdningen og i højere grad allemandseje.

Af fajancen fremkom mange tallerkenfragmenter. Der er mindst 30 forskellige dekorationer, der ligesom i keramikens tilfælde, enten er skår, der kun var ét eller få af, skår som var mulige at samle til ét eller kunne



Foto fra o. 1900 på Kværkeby Fattiggård. Her ses emaljetallerkner, som ligner dem, der er fundet ved Firgårde Fattiggård. Efter Ingvorsen, s. 58.

sorteres i mønstre og typer. Det hyppigste fajancefund er aluminiastellet *Det Blåkantede Stel* fra Villeroy & Boch, der dateres til 1885-1940. Dette er dekoreret med en tyk, blå kant samt tynd, blå kant tæt ved randen og længere nede endnu en tynd kant. Der er mange variationer af dette stel til stede i materialet: spisetallerkner, dybe tallerkner, dessert- eller frokosttallerkner og fragment af terrinlåg. Stellet har i 1900-tallet været meget udbredt, og derfor ikke den store overraskelse, at dette også findes på fattiggården.

I fajancegruppen ses også ofte stemplet *Societe Ceramique* og *Sphinx*. Societe Ceramique produceredes i Maastricht, Holland, fra 1859. Sphinx er også kendt som Petrus Regout & Co., der ligeledes producerede fajance i Maastricht. Objekter fra Sphinx kan dateres fra 1880-1969. Fajancen kan dog næppe stamme fra senere end 1916, da gården i dette år nedbrydes.



Underkop, hvor de fleste af skårene kunne samles til én. De resterende løse skår, som ses på billedet, er formentlig fra koppen. I bunden ses stemplet Sphinx.
Foto: Line Thyrring Nielsen og Kirstine Schrøder Hansen.

Nogle af de overraskende fund fra fattiggården var de 11 skår fra tre forskellige tallerkner med guldkant. Foto: Line Thyrring Nielsen og Kirstine Schrøder Hansen.



Kvalitetsmæssigt er porcelæn finere end fajance med sit tyndere og skrøbelige materiale. Meget overraskende dukkede der på fattiggården fragmenter fra tre forskellige porcelænstallerkner med guldmotiver frem. Tallerkenen med den flæsedede kant har stempel i bunden: *M. Z. Austria*. Det står for Moritz Zdekauer, der producerede porcelæn fra 1884-1909. Formentlig er det samme producent, der har lavet underkoppen med den massive guldkant ved randen.

Og hvorfor har man haft guldallerkner på en fattiggård? Det lyder jo en smule paradoksalt. Guldallerkner var ikke udbredte, selv i de helt almindelige hjem. Der findes intet endegyldigt svar, men de fine tallerkner kan have været arvestykker. Service generelt er måske noget, som hver enkelt har taget med til fattiggården. Ved fajancen er der stor variation mellem mønstre og størrelser, så man kan forestille sig, at man har siddet rundt om bordet ved aftenstid med alle mulige slags tallerkner, glas og fade. Hvilke slags service, man har haft med, har været helt afhængig af, hvor man kom fra, inden man endte på fattiggården. I al fald kan man forestille sig, at det nok har været en sorgens dag for ejermanden, da de fine guldallerkner gik i stykker.

Landbrug og arbejde

På gården har man skullet arbejde for føden. Man ved, at der har været jord til fattiggården, og at man også har haft dyr, som eksempelvis heste og får. Der er fundet to hestesko, som er meget store i størrelsen, og må derfor være til en arbejdshest, der har kunnet hjælpe til i marken.

Ved fund af fåresaksen kommer endnu et perspektiv frem om arbejdet på fattiggården. Har man haft en fåresaks kun for det ene formål at kunne klippe sine får, eller har man i samme ombæring haft en yderligere bearbejdning af ulden, som har været en del af det tvungne arbejde? Hvis dette er tilfældet, har man formentlig haft en indkomst ved at sælge den bearbejdede uld videre, eller også har man på dette punkt været selvforsynende.

To hestesko til arbejdsheste og en fåresaks. Foto: Line Thyrring Nielsen og Kirstine Schrøder Hansen





Skøjte af metal. Foto: Line Thyrring Nielsen og Kirstine Schrøder Hansen.

Fritid

Man arbejdede mange timer om dagen, men for beboerne på fattiggården havde man også timer, hvor man kunne være sig selv. I en kold vintertid har en beboer måske kunnet udnytte frostvejret til at stå på skøjter. Her er fundet en skøjte, der er så stor, at den formentlig er til en voksen.

Der blev ikke fundet mange spor efter aktivitet fra børn på fattiggården, selvom gården har fungeret som børnehjem i en årrække. Dog blev der fundet en skiferplade med bogstaver ridset ind i selve pladen. Sammen med en griffel, der blev fundet i to dele, kan det være tegn på skoleaktivitet. Desuden fandtes to skår af en hals fra en porcelænsdukke, som senere er klinket sammen, som det ses på billedet. På bagsiden er der skrevet: *AM 370 Armand Marseille*. Dukken er lavet i Tyskland og kan dateres fra 1885 til 1916. En porcelænsdukke var en meget fin ting, og det behøver ikke være et barn, som har ejet dukken. Det kan også være en voksen, som har ejet den, og set den som et mindeværdigt objekt i sit liv.

Man kom på fattiggård af mange forskellige grunde – herunder alkoholisme. Derfor kan man ikke forestille sig, at alkohol har været en tilladt del af hverdagen på fattiggården. Men forbud mod rygning og drikkeri eller ej; skår fra flasker og medicinbeholdere er repræsenteret i mange forskellige farver, tykkelser og former. De hyppigste skår er de velkendte grønne fra øl- og vinflasker. Et grønt bundskår skilte sig særligt ud ved at have tekst under bunden: *RDAM FOCKINK NAND*. Ved nærmere undersøgelser viste dette sig at være *Wynand Fockink, Amsterdam*, der grundlagdes i Holland i 1679. Dateringen er omkring 1880-1890, og flasken har formentlig indeholdt øl eller whisky.



Øverst ses to klinkede skår fra en porcelænsdukke. Dukken er produceret i Tyskland. Nederst er skiferpladen i tre fragmenter med spor efter bogstaver. Det kan have været et skoleredskab til staveøvelser. Foto: Line Thyrring Nielsen og Kirstine Schrøder Hansen.





Pibehoved dekoreret med sølv- eller guldstreger. Der er tydelige spor efter pibekrads tilbage. Pibehovedet er omkring 10 cm højt og ca. 4 cm i diameter fra rand til rand. Desuden er også pibens nederste del bevaret i ét stykke. Foto: Line Thyrring Nielsen og Kirstine Schrøder Hansen.

Hele 9 skår af porcelæn fremkom fra to forskellige pibehoveder, begge af fint, tyndt og hvidt porcelæn. Den ene var mulig at samle til et stykke, hvor det blev klart, at denne har haft dekoration i form af sølv- eller guldkant. Specielt piben på billedet har været en eksklusiv genstand, da man ikke har kunnet arbejde med den, da den er for uhåndterbar. Måske har det været forstanderens pibe, også materialet taget in mente.

Afslutning

Genstandene fra Firgårde er en af hovedkilderne til at forstå livet på fattiggården. De fortæller om forhold lige fra de generelle tendenser i hverdagslivet ned til de personlige historier. Man kan ganske vist ikke sætte navn på ejermændene, men man kommer tæt på de enkelte personer, som har ejet en dukke eller har prøvet at pynte op i huset med en fin vase. Genstandene viser, at selv de fattigste har skullet leve et liv og har gjort deres for at prøve at få det bedste ud af det, ved at bruge de få genstande, de havde, til at gøre gården hjemlig og beboelig.

Kilder og litteratur:

L. Ingvorsen, L.: *Fattige og udstødte i Danmark 1500-1900*. Kolding, 1984.

L.B. Mikkelsen: *Aluminia Fajance 1862-1969*. Viborg, 2000.

<http://www.geheugenvannederland.nl/en/geheugen/pages/collectie/Decoraties+Maastrichts+aardewerk%2C+1836-1969/Societe+Ceramique> (set 29.11.2017)

<http://www.geheugenvannederland.nl/en/geheugen/pages/collectie/Decoraties+Maastrichts+aardewerk%2C+1836-1969/Regout-Sphinx> (set 29.11.2017)

<https://www.kovels.com/price-guide/pottery-porcelain-price-guide/mz-austria.html> (set 29.11.2017)